

Сафін О.Д., д. психол. н., професор, професор кафедри військової педагогіки та психології Військового інституту Київського національного університету ім. Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНІ КОРЕЛЯТИ СТИЛЮ ТА УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

На основі комплексного багатомірно-функціонального підходу автором викладено результати дослідження властивостей темпераменту, акцентуацій характеру, ініціативності особистості фахівців небезпечних професій та особливостей міжособистісних відносин з погляду специфіки впливів різних рівнів індивідуальності на стиль та успішність їхньої професійної діяльності.

Ключові слова: фахівці небезпечних професій, індивідуальність, успішність професійної діяльності.

На основе комплексного многомерно-функционального подхода автором изложены результаты исследования свойств темперамента, акцентуаций характера, инициативности личности специалистов опасных профессий и особенностей межличностных отношений с точки зрения специфики влияния разных уровней индивидуальности на стиль и успешность их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: специалисты опасных профессий, индивидуальность, успешность профессиональной деятельности.

Постановка проблеми. Психологічний аналіз надійності фахівця в особливих умовах діяльності дає змогу стверджувати, що помилкові дії людини нерідко обумовлені не ступенем її підготовленості або особистими якостями, а невідповідністю засобів відображення інформації, конструкції і розміщення органів керування технічним засобом і психофізіологічними можливостями цього фахівця; недостатнього врахування психічних і психофізіологічних закономірностей сприйняття, мислення і реагування людей. Іншими словами, недостатня надійність діяльності фахівця екстремального профілю фактично закладалася вже при проектуванні і створенні самої техніки.

Виклад основного матеріалу. Зв'язки психодинамічних особливостей і регуляторно-динамічних ознак ініціативності особистості в особливих умовах діяльності виявили, що її прояву у цілому сприяють висока активність особистості, пластичність, гнучкість у перебудові навичок і засвоєнні вмінь, швидкість переключення уваги і перебудови з одного виду діяльності на інший, стійкість, тобто позитивна емоційність, витривалість людини до різного роду психоемоційних навантажень. Ці властивості допомагають реалізуватися особистісно і соціально значущим цілям, тобто така людина спрямована на зміцнення і підтримку свого здоров'я, покращення співробітництва між людьми, на досягнення успіху у різних видах діяльності [2-і та ін.]. Висока загальна активність темпераменту, таким чином, сприяє прояву енергійності у діях і вчинках людини і позитивному емоційному фону у настрої.

Спрямованість психічної активності зовні (тобто екстернальність) у регуляції ініціативності фахівця екстремального профілю тісно пов'язана з агармонійними змінними темпераменту, включаючи емоційну чутливість, тобто він повільніше включається у діяльність, надає перевагу завданням, не пов'язаним з великим розумовим навантаженням, має достатньо вузьке коло спілкування, і навпаки. Іншими словами, виразність агармонійних змінних компонентів темпераменту (аергічності, ригідності та астенічності) веде до посилення зовнішнього контролю у регуляції ініціативних дій фахівців екстремального профілю, до перекладання відповідальності у складних ситуаціях на обставини або іншу людину. Підвищення рівня внутрішнього контролю (або відповідальності за чинені дії) супроводжується позитивним емоційним тлом настрою при ухваленні рішення, тобто коли він пишається тим, що виявляється на висоті у випадку адекватного ухвалення рішення, відчуває приплив сил від вдало вирішеної проблемної ситуації, перебуває у постійній готовності до вирішення інтелектуальних проблем і може піти на ризик в ухваленні рішення. З інтернальністю в ініціативних проявах (тобто схильністю вважати, що ініціатива залежить лише від власних можливостей) пов'язані стеничні емоції в інтелектуальній сфері людини. Виходить, чим більше по душі фахівцеві екстремального профілю інтелектуальна діяльність, тим більше він схильний проявляти внутрішній контроль у своїх починах та ініціативних діях.

Гармонійні змінні темпераменту (тобто активність, гнучкість, життєрадісність) стимулюють цілепокладання в ініціативних проявах. Агармонійні складові компонента загальної активності (пасивність і ригідність, традиційність, стійкість навичок і способів вирішення інтелектуальних завдань) сприяють прояву аенергійності, тобто відсутності ініціативи. Так, відсутність активності у діях, інтелектуальної енергійності або активності у спілкуванні при діагностичному обстеженні фахівця екстремального профілю буде свідчити про низький ступінь виразності ініціативності, або про відсутність проявів даної якості. Це може бути пов'язане з тим, що людина є «важкою на підйом» у цілому. Виразність емоційного компонента темпераменту (емоційної чутливості і реактивності) і спрямованості психічної активності зовні або усередину себе буде свідчити про високу позитивну емоційність у прояві починів. Іншими словами, емоції радості і задоволення при виконанні якоїсь справи або починання регулюються чутливістю і вразливістю людини, здатністю відреагувати на нестандартну ситуацію і неможливістю зберегти спокій при виникненні неприємностей.

Прямі зв'язки регуляторно-динамічних компонентів ініціативності з аергічністю, ригідністю та астенічністю свідчать про високий ступінь наявності негативних емоцій і переживань у прояві ініціативності. Наприклад, якщо людина вважає, що від неї нічого не залежить, вона просто виконує свої функції, відповідно до технології. Домінанта її діяльності буде стійкою, малорухомою, стереотипною, без присутності енергії і зі зниженим фоном настрою. При цьому конкретний фахівець може відчувати деяку тривожність, пов'язану з виконанням функції контролю за ситуацією, а не активного управління довіреною йому технікою чи озброєнням. Вище зазначене стосується основних закономірностей, встановлених щодо регуляторно-динамічного компонента

ініціативності: ініціативність дає можливість фахівцеві екстремального профілю досягати у своїй діяльності певних цілей, проявляється на найбільш завантажених і відповідальних етапах професійної діяльності у межах встановлених процедур і функціональних обов'язків.

Розгляд зв'язку властивостей темпераменту і продуктивно-смыслових характеристик ініціативності фахівців екстремального профілю показав, що активність, гнучкість, позитивний настрій і вміння проаналізувати свої дії підсилюють у кожного з них езопову мотивацію, тобто при прояві яких-небудь починань людина виходить зі своїх власних цілей і задовольняє потреби у безпеці і благополучному завершенні поставлених завдань. Високий рівень стеничності і внутрішній контроль (інтернальність) підсилюють соціоцентричну мотивацію, тобто її спрямованість на людей або прагнення робити які-небудь учинки на загальне добро, прагнення підвищити свій авторитет. Активність і стеничність у цілому сприяють більшій виразності свідомості ініціативних дій. Активність стимулює творчий початок у поведінці і діяльності людини, що допомагають продукувати нові ідеї, долати відсталість і шаблонність у вирішенні нестандартної ситуації.

Меншій поінформованості сприяє виразність агармонійних змінних компонентів загальної активності, емоційності і саморегуляції. Також можна зазначити, що високий ступінь виразності ергічності, емоційності та імпульсивності пов'язані з наявністю операційних та особистісних труднощів у здійсненні активних дій фахівцями екстремального профілю.

Дослідниками виявлено достовірні зв'язки властивостей темпераменту з акцентуаціями характеру у фахівців екстремального профілю. Інтелектуальна астенічність і рефлексивність сприяють прояву збудливої акцентуації характеру. Якщо людина виконує інтелектуальну роботу не тому, що хотілося б, відчуває тривогу або побоювання перед вирішенням інтелектуальних завдань, переживає, не може заснути, поки не вдасться знайти рішення проблеми, злиться, коли довго не може що-небудь вирішити, і у той же час є стійкою у своїх інтересах і намірах, звичайно раціональною, стриманою у вчинках і діях, розважливою, то можна говорити про виразність таких домінуючих рис характеру як напруженість в емоційній сфері, старанність, акуратність, ретельність. Така людина може бути надмірно вимогливою і дратівливою, нетерпимою до неакуратності і недотримання певних правил. Високий ступінь виразності емоційного компонента у структурі темпераменту (стеничності у спілкуванні, емоційної чутливості, реактивності) та імпульсивності свідчить про наявність емотивної акцентуації у характері фахівця ризиконебезпечної професії. Якщо ж він відчуває радість і насолоду від процесу спілкування з іншими людьми, вдячний друзям за їхнє взаєморозуміння, приймає все близько до серця, хвилюється через дрібниці, легко провокується і миттєво реагує на незвичайну ситуацію, є дещо поспішним у прийнятті рішень, схильним говорити, попередньо не подумавши, то це свідчить про такий його стиль поведінки, коли головне - не робота, а дружні взаємини з колегами. Це добрий, спокійний товариш по службі, з високим почуттям обов'язку і внутрішньою дисципліною, який при тактовному ставленні і підтримці виявляє прекрасні результати у роботі. Такий фахівець має потребу у глибокому особистому кон-

такті, у підвищенні самооцінки, у багаторазовому обговоренні ситуацій з детальним аналізом і розбором.

Гармонійні змінні властивостей темпераменту сприяють більшій виразності гіпертимічної і демонстративної акцентуацій характеру. Агармонійні змінні зворотним чином пов'язані з цими акцентуаціями характеру. Якщо людина є витривалою, відчуває у собі надлишок сил і енергії, потребу у новій інформації, посідає у команді лідируючі та організаторські позиції, не боїться висловлювати свої думки та їх відстоювати, то у характері будуть проявлятися такі риси, як постійно підвищений настрій, енергійність, оптимізм, ініціативність, гарні мобілізаційні можливості у незначній стресовій ситуації. Робота для такого члена колективу може бути лише приводом для спілкування, можливістю виявити себе. Агармонійні змінні властивостей темпераменту сприяють виразності застрягаючої, педантичної і дистимічної акцентуацій. Так, людина, яка надає перевагу займатися роботою, що не вимагає великого напруження і швидких рухів, одноманітності, самоті і розміреності, буде, швидше за все, мати такі виражені риси характеру, як знижена впевненість і надмірне почуття провини (а для фахівця екстремального профілю це - характерний показник), прагненням до порядку, високим ступенем цілеспрямованості, самостійністю, надійністю у співробітництві, якщо його цілі збігаються із цілями тих людей, з якими він разом працює. Він може бути авторитарним, проявляти лідерські якості й у той же час бути недовірливим до дружби, може генерувати великі ідеї, розглядати нестандартні підходи до рішення складних проблем і, якщо у нього при цьому що-небудь не виходить, бути дратівливим.

Прямий зв'язок виявився між ергічністю і стеничністю у комунікативній сфері й авторитарному типі ставлення до оточуючих. Психологічний зміст даного взаємозв'язку полягає у тому, що загальна активність і позитивна емоційна домінанта сприяють більшому прояву енергійності, компетентності, авторитетного лідерства у команді, упевненості у собі, завзятості і наполегливості у міжособистісних відносинах і взаємодії, коли людина першою проявляє активність, відчуває потребу ділитися враженнями з іншими людьми, виявляється лідером, без ускладнень знаходить контакт із іншими людьми, вільно і неவி-мушено себе з ними почуває, відчуває радість і задоволення від цього процесу.

Відособленим виявився показник егоцентричності у міжособистісних відносинах. Астеничність у комунікативній сфері, імпульсивність та емоційна чутливість прямо пов'язані з агресивним типом ставлення до оточуючих. Це означає, що чим більше проявляються вимогливість, суворість і різкість в оцінці інших, упертість, схильність обвинувачувати оточуючих, дратівливість і наполегливість, тим більше виражені у фахівця екстремального профілю негативні емоції у спілкуванні, страх бути відкинутим, почуття, що тебе не розуміють; людина перебільшує негативне ставлення до себе з боку колег, виникає тривожність та образа на оточуючих. Тим більше виражені у нього емоційна чутливість та імпульсивність, тобто поспішність у прийнятті рішень, непосидючість, збудженість або навпаки. Тут може спрацювати прийом «випустити пару» - коли емоційна обстановка дуже сильно напружена, то часто людина випускає свою агресію «у нікуди», щоб знизити емоційну

напруженість. При цьому можуть проявлятися іронічність і насмішкуватість.

Ергічність у психомоторній і комунікативній сферах, інтелектуальна-пластичність зворотним чином пов'язані із критичністю у міжособистісних відносинах. Даний тип міжособистісних відносин показав найбільшу кількість значущих кореляцій. Чим більше проявів ергічності у даних сферах, тим менше підозрілості у команді. Психологічно це може бути пов'язане з тим, що у команді завжди активно протікає процес комунікації. Вважається, що чим більше відкрита команда для обміну інформацією, тим більше вона безпечна. Кожний член команди повинен бути у курсі того, що робить інший. Якщо візуально проконтролювати діяльність кожного члена команди складно, то можна почути доповідь або ухвалене рішення. Тому тут потрібна комунікативна ергічність та інтелектуальна пластичність, що зменшує підозрілість.

Інтелектуальна пластичність проявляється у процесі ухвалення рішення. В екстремальній ситуації у фахівця екстремального профілю може бути кілька варіантів її вирішення, а правильним може бути лише один. Тому важливо адекватно оцінити ситуацію і дуже швидко прийняти рішення. Процес ухвалення рішення може тривати частки секунди, оскільки праця фахівця ризиконебезпечної професії пов'язана з тимчасовим дефіцитом і особливим психологічним сприйняттям часу: у критичній ситуації час може суб'єктивно розтягуватися (здається, що ситуація триває дуже довго), або стискатися («начебто все життя перед очима пробігло»). Необхідно критично поставитися до свого вибору, тому що ціна обраного рішення - людське життя. У той же час аергічність у всіх сферах темпераменту, ригідність та астенічність у комунікативній сфері, екстернальність, імпульсивність та емоційна чутливість мають прямий зв'язок із критичним типом міжособистісних відносин. Чим більш виражені аергічність і комунікативна ригідність, тим більш ймовірно будуть формуватися відносини підвищеної критичності, схильності до перевірки даних. Тому чим більш критичний у своїй діяльності представник ризиконебезпечної професії через підозрілість і страх поганого ставлення, чим він більш замкнутий, скептичний, проявляє свій негативізм у вербальній агресії, тим більш виражені у нього аергічність, ригідність у спілкуванні, негативна емоційна домінанта в ухваленні рішення і взаємодії з конкретною командою і навіпаки.

Інтелектуальна і комунікативна астенічність приводить до формування критичної спрямованості розвитку особистості. Чим більш емоційно чутливою та імпульсивною людина, тим скоріше у неї будуть наявними уразливість, схильність до сумніву в усьому, тим менше енергії вона буде проявляти у міжособистісній взаємодії. Малоактивний і малоемоційний фахівець буде здаватися скептичним. Цей показник міжособистісних відносин відображає специфіку праці у ризиконебезпечній професії, у якій невід'ємною частиною є критика, яка дозволяє усвідомити більш глибоко свій стиль роботи і сприяє професійному росту всіх членів команди. Критика - важливий етап взаємодії у команді.

З підкоряємістю у міжособистісних відносинах прямо пов'язані показники імпульсивності та емоційної чутливості. Поспішність в ухваленні рішення, втрата контролю і слабе володіння собою, необдумані дії і команди непри-

пустими для фахівців екстремального профілю у звичайному режимі діяльності. І в той же час здатність відгукнутися навіть на найменший сигнал, дати швидко відповідь на будь-який оклик є цінними для фахівця, так само як і прояви його поступливості. Чим більше проявляються дані властивості темпераменту, тим більше він може проявляти скромність, боязкість, емоційну стриманість, здатність підкоритися більше сильному (командирові) з урахуванням ситуації, слухняно і чесно виконуючи свої обов'язки. Такий зв'язок обумовлений тим, що у команді, як правило, хтось один є, із психологічної точки зору, лідером (як правило, це командир), а всі інші члени команди проявляють елементи лідерства. Кожний на своєму робочому місці діє відповідно до своїх функціональних обов'язків і виконує вказівки офіційного лідера, на якому формально лежить вся влада і відповідальність. Тому в інших членів команди виробляється згодом у міжособистісній взаємодії підкоряємий тип відносин.

З відносинами залежності прямо пов'язані показники астенічності та екстернальності саморегуляції, імпульсивності та емоційній чутливості. Це означає, що чим більш вираженими є зовнішній контроль за ситуацією, негативна емоційна модальність, імпульсивність і прийняття ситуації або критики «близько до серця», тим більше член команди не вміє виявити опір, він є слухняним, боязким, щиро вважає, що інші праві, може демонструвати конформізм, очікувати допомоги і порад, виконувати передчасні дії, і навпаки.

Прямо пов'язані між собою ергічність і пластичність у комунікативній сфері темпераменту і дружелюбний тип міжособистісних відносин. Чим більш виражені дані властивостів темпераменту, тим більше член команди може прагнути до мети мікрогрупи, бути схильним до співробітництва, кооперації, проявляти гнучкість і компромісність при вирішенні поставлених завдань, дотримуватися умовностей і правил у взаємодії, проявляти ініціативу і прагнути допомагати. Якщо людину не обтяжує широке коло спілкування, вона може працювати з будь-яким членом команди, її розумовий процес відбувається швидко і з легкістю, вона не соромиться просити допомоги, першою вступає в діалог, лідирує у ньому, що пов'язується звичайно із дружелюбним типом взаємин. І ще один тип міжособистісних відносин - альтруїстичний - прямо пов'язаний з комунікативною ергічністю і стеничністю у сфері психомоторної активності. Активність у спілкуванні і позитивні емоції при виконанні справи або яких-небудь доручень допомагають прояву відповідальності стосовно людей, безкорисності і чуйності. Це може бути дійсно відповідальна за інших особистість або ж людина із зовнішньою «маскою», що приховує особистість протилежного типу. І навпаки, людина, що щиро радується при виконанні якої-небудь справи (без врахування мотивації, тому що даний компонент тут не враховується), при цьому є позитивною у спілкуванні, контактною, із широким колом знайомих, асоціюється у нашій свідомості з альтруїстичним, завжди готовим надати допомогу і виразити підтримку членом команди.

Отже, слід зазначити, що професійна діяльність фахівця екстремального профілю прямо пов'язана з відповідальністю за життя людей і тому, звичайно, вона формує певні типи ставлення до оточуючих. Ці типи формуються на базі

неповторного сполучення і своєрідності властивостей темпераменту кожної індивідуальності. Так, наприклад, найбільшу кількість значущих зв'язків з особливостями міжособистісних відносин увібрав у себе показник емоційної чутливості, імпульсивності, комунікативної ергічності і комунікативної астенічності. Імовірно, саме ці властивості темпераменту впливають на формування типів відносин з навколишніми. Відособленою виявилася властивість реактивності, рефлексивності, інтернальності, інтелектуальної ригідності і стеничності, інтелектуальної ергічності, психомоторної пластичності і ригідності. Імовірно, дані властивості темпераменту виявилися такими, що справляють незначний вплив на формування міжособистісних відносин у команді.

Таким чином, отримані зв'язки можуть використовуватися з метою вивчення психологічної сумісності у команді і формування сприятливого мікроклімату у роботі фахівців екстремального профілю, що забезпечить можливість раннього виявлення позитивних і негативних відхилень у міжособистісних відносинах при діагностиці індивідуально-своєрідного сполучення конкретних властивостей темпераменту особистості.

Аналіз акцентуацій характеру і міжособистісних відносин у фахівців екстремального профілю дозволив виявити наступні закономірності. Аналізуючи міжрівневі характеристики індивідуальності, можна відзначити, що характерологічний і соціально-психологічний рівні особистості пов'язані між собою. На це вказує наявність значущих прямих кореляцій між типами акцентуацій характеру і спрямованістю міжособистісних відносин.

Значущі кореляції наявні між всіма типами характеру, за винятком емотивного та екзальтованого типу. Тут не виявилось достовірних взаємозв'язків. Найбільшу кількість значущих кореляцій виявили критична спрямованість міжособистісних відносин (6 зв'язків) і педантичний тип характеру (3 кореляції). З педантичним типом прямо пов'язані критична, підкорювана і залежна спрямованість особистості фахівця ризиконебезпечної професії. Психологічний зміст отриманих зв'язків зводиться до наступного: чим більше виражена у нього педантичність у характері, тобто прагнення підтримувати порядок і у точності дотримуватися встановлених процедур, тим більш у команді буде проявлятися координація і погодженість дій, відповідно до посадових інструкцій і встановленої супідрядності. Головний - командир, а всі інші зобов'язані підпорядковуватися і виконувати його команди, накази і розпорядження.

Авторитарна і дружелюбна спрямованість у міжособистісних відносинах прямо пов'язана з гіпертимічним типом акцентуації характеру. Психологічний зміст цього зв'язку полягає у наступному: домінуючі риси характеру фахівця екстремального профілю: надактивність, підвищений фон настрою, екстравертованість, побудова своєї поведінки відповідно до реакції людей на неї, відкритість для спілкування з людьми, радість від цього спілкування, що сполучається з добрим самопочуттям і квітучим зовнішнім виглядом, сприяють прояву лідерства і владності, упевненості у собі, схильності до співробітництва, прояву гнучкості при вирішенні проблем і у конфліктних ситуаціях. Основним способом усунення фруструючих впливів у членів команди служить заперечення яких-небудь утруднень, тривоги, своєї або чужої провини. Вони просто діють у силу своїх функціональних обов'язків.

Агресивний і критичний типи міжособистісних відносин позитивно корелюють зі збудливою акцентуацією. На тлі таких домінуючих рис характеру як напруженість в афективній сфері, що проявляється у дратівливості і приступах розладу настрою - дисфоріях, коли до афекту гризучих душу тужливості, тривоги і страху домішуються усе зростаючий гнів і злість, можуть проявлятися не лише впертість, завзятість і наполегливість у міжособистісних відносинах, але й вимогливість, прямолінійність, відвертість, суворість і різкість в оцінці інших, непримиренність, схильність в усьому звинувачувати оточуючих.

Із критичною спрямованістю у міжособистісних відносинах пов'язані тривожний, циклотимічний, застрягаючий і дистимічний типи акцентуацій характеру. Чим більш виражені критичність до соціальних явищ, скритність, негативізм у вербальній агресії, уразливість, схильність до сумніву в усьому, тим частіше спостерігаються скарги на всіх, тим більше будуть проявлятися перераховані вище акцентуації характеру.

Домінуючі риси тривожного характеру (непевність і тривожність, помисливість, побоювання за майбутнє своє і своїх близьких) і привабливі риси характеру (акуратність, серйозність, сумлінність, розважливість, самокритичність, рівний настрій, вірність даним обіцянкам, надійність) сприяють формуванню критичного типу відносин, і навпаки - нерішучість, певний формалізм, безініціативність, схильність до нескінченних міркувань, самокопання, наявність настирливих ідей, побоювань не дуже властиві фахівцям екстремального профілю. Причому якщо є побоювання, то вони, як правило, адресуються в основному до можливої події, навіть малоймовірної у майбутньому, за принципом «як би чого не трапилося». А може бути присутнім і віра у прикмети. Іншою формою захисту від постійних страхів є свідомий формалізм і педантизм, в основі яких лежить ідея про те, що якщо усе заздалегідь ретельно продумати, передбачити і потім діяти, не відступаючи ні на крок від наміченого плану, то нічого поганого не станеться. Особливості професійної діяльності фахівців екстремального профілю впливають на характер і вони виробляють у собі згодом саме ці риси. Дотримання формальних процедур і програвання майбутньої діяльності у розумі сприяють підвищенню його ефективності і безпеки виконуваних дій.

Праця людини ризиконебезпечної професії формалізована, регламентована. Таким людям дуже важливо в ухваленні рішення врахувати всі обставини і можливі наслідки; при цьому вони думають не про те, як досягти успіху, а про те, як уникнути можливих невдач і неприємностей. Але якщо все-таки рішення приймається, то психастенік починає діяти негайно, тому що на міркування часу немає. Чим більше виражений застрягаючий (афективно-ригідний) тип характеру, тим більше буде проявлятися критичний тип відносин з оточуючими і навпаки. Чим більше виражені риси циклоїдної акцентуації характеру, тим більше буде формуватися критична спрямованість міжособистісних відносин і навпаки. Домінуючими рисами характеру фахівця екстремальної професії є зміна двох протилежних станів - гіпертимного і гіпотимного, циклічні зміни емоційного фону (періоди підвищеного настрою переміняються фазами емоційного спаду). Ініціативність, життєрадісність, това-

риськість та інші привабливі риси гіпертимика (у періоди підйому настрою), совісність і гострий критичний погляд на світ (у періоди спаду настрою, коли він схожий на гіпотимика) сприяють дотриманню у команді формального розпорядку і дисципліни. Непослідовність, неврівноваженість, байдужність, спалахи дратівливості, надмірної уразливості і причепливості до оточуючих призводять до формування скептицизму, упертості і негативізму у міжособистісних відносинах.

Тривожний і циклотимічний типи характеру також пов'язані із залежною спрямованістю у міжособистісних відносинах. Психологічний зміст даних зв'язків проявляється у наступному: взаємодія у команді побудована на принципі довіри один до одного як професіонала. Якщо не вистачає впевненості або досвіду, тобто можливість проконсультуватися з досвідченим членом команди, або ж людина щиро вважає, що інші завжди праві, і слухає свого командира, оскільки ухвалення рішення завжди за ним. Показники демонстративного типу характеру корелюють із авторитарною і дружелюбною спрямованістю міжособистісних відносин і навпаки. Це означає, що чим більш вираженими є такі риси характеру як демонстративність, прагнення бути постійно у центрі уваги, причому іноді за всяку ціну, безмежний егоцентризм, ненаситна спрага постійної уваги до себе, замилювання, подив, шанування, поклоніння, тим більше будуть проявлятися впевненість у собі, наполегливість у міжособистісних відносинах, завзятість та ініціативність, комунікабельність і цілеспрямованість, спритність та активність, яскраво виражені організаторські здібності, самостійність і готовність взяти керівництво на себе, енергійність, хоча така людина швидко видихається після виплеску енергії. Отже, характерологічний і соціально-психологічний рівні характеристик індивідуальності тісно пов'язані між собою і мають своєрідне сполучення взаємозв'язків, властиве представникам ризиконебезпечних професій, що особливо є значущим для вивчення людського чинника. У цьому сенсі важливим є вивчення факторної структури ініціативності, темпераменту, акцентуацій характеру та особливостей міжособистісних відносин у фахівців екстремального профілю. Аналіз індивідуально-психологічних особливостей з урахуванням індивідних, особистісних і міжособистісних характеристик цієї категорії фахівців виявив специфічні особливості проявів темпераменту, ініціативності і пов'язані з ними особливості міжособистісних відносин. Тому у факторному аналізі виділилася наступна структура груп показників: більша питома вага припадає на чинник емоційно-особистісних труднощів (тут більше виражені аергічність, астеничність, зовнішній контроль за ситуацією; труднощі у прояві ініціативності у фахівців пов'язані з регламентованістю професійних обов'язків, роботою у нав'язаному темпі діяльності і обмеженнями за часом), менший - на активаційно-характерологічний чинник (перевага внутрішньої активності, адаптивності та оптимізму сприяє прояву ініціативи, виразності товариськості, уміння різноманітними прийомами і способами дій залежно від ситуації; тут же проявляються такі особливості характеру як прагнення бути у центрі уваги, енергійність, оптимізм, щедрість, прагнення допомогти людям, ініціативність, життєрадісність, спонтанність; настрої у такого члена команди майже не залежить від того, що відбувається навколо, у них швидкий і рухли-

вий розум, вони без втоми працюють, є реалістами, прагматиками). Третій чинник увібрав у себе мотиваційно-цільові характеристики. їм дана цілісна психологічна характеристика і зроблено висновок, що мотивація на успішне виконання поставлених завдань у команди є дуже високою. При чіткому і ясному усвідомленні цілей прояву ініціативності буде висока зацікавленість у виконуваний роботі і високій ефективності результатів діяльності.* Це можливо при позитивній інтелектуальній домінанті у виконанні діяльності і стійкості, раціональності у прийнятті рішень, виваженості кожного кроку, спокої і розважливості людини. Типи міжособистісних відносин увійшли до четвертого чинника. Він характеризує їхню самостійність і свідчить про єдність застосовуваних методичних прийомів.

Висновки. Виконання поставлених завдань в особливих умовах діяльності у більшості випадків є результатом координованої і злагодженої діяльності групи висококваліфікованих фахівців, особистісні особливості яких відіграють далеко не останню роль у їхній колективній взаємодії. Лідерство, стиль відносини з підлеглими, внутрігрупові зв'язки і спілкування членів мікроколективу у найрізноманітніших переплетеннях забезпечують досягнення поставлених цілей. Усвідомлення свого стилю взаємодії, розуміння його достоїнств і недоліків є одним із засобів підвищення ефективності праці у ризиконебезпечних професіях, що розвивається у процесі навчання [1; 5 та ін.].

Перспективи подальших досліджень. Очевидно, на цей час необхідно не тільки адаптувати зарубіжний досвід, але й вносити до програм навчання врахування специфіки дій різних рівнів індивідуальності основної ланки людського чинника, забезпечити психо діагностичним інструментарієм вивчення темпераментального і характерологічне з рівнів з метою оптимального прогнозування спільної професійної діяльності і заохочення керівників конкретними рекомендаціями із психофізіологічної і характерологічної сумісності, із саморегуляції темпераментальних, характерологічних та особистісних властивостей, забезпечити психологічне консультування фахівців екстремального профілю з урахуванням зворотного зв'язку. Додільно впроваджувати принцип індивідуального підходу до розбору конкретних випадків у діях кожного фахівця у процесі професійної підготовки і включати необхідні параметри індивідуальності а а системного розбору і розуміння причин певних дій і рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості особистості: дис. психол. наук / В. М. Корольчук. – Інститут психології ім. Г. Костюка АПН України, Київ, 2009. – 388 с.
2. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : дис. д-ра психол. наук / В.О. Лефтеров. – Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ. – Донецьк, 2008. – 428 с.
3. Матеюк О. А. Психологічний вплив командира на підлеглих у військово-професійній діяльності: дис. д-ра психол. наук / О Матеюк. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 366 с.
4. Потапчук Є. М. Соціально-психологічні основи збереження психічно-

го здоров'я військовослужбовців: дис. д-ра психол. наук Є. М. Потапчук. – Національна академія державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 365 С.

5. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів Внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : автороф. дис... докт. психол. наук / О. В. Тімченко. – Харків : Національний ун-т внутрішніх справ МВС України, 2003. – 35 с.

УДК 159.09

Світлична Н.О., викладач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ

У статті проаналізовано основні суб'єктивні чинники збереження психологічного здоров'я працівників ДСНСУ, до яких відносяться: задоволеність професійною діяльністю, інтернальність, позитивна «Я-концепція», здатність до самоуправління, саморегуляція, суб'єктивне благополуччя. А також – їх взаємозв'язок з іншими компонентами психологічного здоров'я.

Ключові слова: психологічне здоров'я, збереження психологічного здоров'я, чинники збереження психологічного здоров'я.

В статье проанализированы основные субъективные факторы сохранения психологического здоровья работников ГСЧСУ, к которым относятся: удовлетворенность профессиональной деятельностью, интернальность, позитивная «Я-концепция», способность к самоуправлению, саморегуляция, субъективное благополучие. А также – их взаимосвязь с другими компонентами психологического здоровья.

Ключевые слова: психологическое здоровье, сохранение психологического здоровья, факторы сохранения психологического здоровья.

Постановка проблеми. Психологічне здоров'я виступає необхідною умовою і показником успішного існування і розвитку людини в суспільстві. Стихійні лиха, природні і техногенні катастрофи, аварії створюють ситуації, небезпечні для життя, здоров'я і благополуччя значних груп населення. Ці впливи стають катастрофічними, коли вони призводять до великих руйнувань, викликають смерть, поранення і страждання значного числа людей. До сьогодні немає загальноприйнятої концепції, що дозволяє пояснити причини, що викликають стійкі порушення психологічного і соматичного здоров'я більшості осіб, які зазнали впливу різних факторів екстремальних ситуацій, але безперечним залишається одне: психологічні чинники відіграють важливу роль у формуванні різноманітних порушень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічне здоров'я є не тільки головною складовою змістовно-динамічної основи продуктивності професійної діяльності та її якості, але і самореалізації особистості (А.А. Бодальов, І.В. Дубровіна, М.Ю. Михайліна, Г.С. Нікіфоров, В.Э. Пахальян, В.І. Слободчиков, М.Ф. Сікач та ін.), що детермінує взаємодію особистості на вищих рівнях її інтеграції в професійне співтовариство